

למדנות מוסר ואליטיזם

ישיבת סלבודקה מליטא לארץ ישראל

שלמה טיקוצינסקי

שלמה טיקוצינסקי

למדנות, מוסר ואליטיזם

ישיבת סלבודקה מליטא לארץ ישראל

שלמה טיקוצינסקי

למדנות, מוסר ואליטיזם

ישיבת סלבודקה מליטא לארץ ישראל

מרכז זלמן שור לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' עמנואל אטקס (יו"ר), פרופ' מוטי גולני, פרופ' אלימלך הורוביץ, פרופ' יפעת וייס, פרופ' מוטי זלקין, מר יחזקאל חובב, מר צבי יקותיאל, פרופ' יעקב שביט
מרכזת המערכת: מעין אבינרי-רבהון

עריכה לשונית והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

בית שלום עליכם

הקתדרה לתולדות הרבנות בדורות האחרונים, המחלקה לתולדות ישראל,
אוניברסיטת בר-אילן

האיגוד העולמי למדעי היהדות

מסת"ב 4-328-227-965-978

מספר קטלוגי 185-656

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשע"ו

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 01/2016

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

לחיה, רותי, רפאלי, שמוליק ותהילה

תוכן העניינים

11	פתח דבר
13	מבוא

שער ראשון: ליטא

21	פרק ראשון: התייסדות, משברים והתייצבות
21	א. ייסוד הישיבה – שנים ראשונות
	1. הרב פינקל 21; 2. המניעים להקמת הישיבה 26; 3. מינוי הרב אפשטיין והרב מלצר 34; 4. מרד תרנ"ז (1897) 36; 5. הפרדת הישיבות 39; 6. פרשיית סלוצק 40; 7. מרידות 1901–1905 43; 8. מרד התלמידים בסלבודקה, 1901–1905 47; 9. סיכום 57
58	ב. הרב פינקל והרב אפשטיין: חלוקת סמכויות ויחסי עבודה
	1. תקופה ראשונה: בימי משבר, 1894–1905 58; 2. תקופה שנייה: 1905–1924 62
65	ג. הרב פינקל בישיבתו ומחוצה לה
	1. 'הצנע בתוך הפרסום' 65; 2. עמימות כלפי חוץ 68; 3. פעילות החוץ של הרב פינקל 69; 4. השפעתו של הרב פינקל בישיבת טלז 72
74	ד. סיכום
76	פרק שני: מוסר וחינוך בסלבודקה
77	א. המקורות
79	ב. 'גדלות האדם': רעיונות יסוד
	1. המישור האוניברסלי: האדם נברא בצלם 80; 2. המישור הייחודי: האדם מישראל והתורה 83; 3. מושג ה'חסד' בהגות סלבודקה 85; 4. סיכום 88
89	ג. שיטת 'גדלות האדם'
	1. בין 'שיחת מוסר' לבין דרוש 89; 2. הקריאה במדרשי חז"ל: משוואות ופירוקן 91; 3. פירוק המשוואה: 'התפעלות' 94; 4. המסגרת האמונית 96
99	ד. שיחות המוסר של הרב פינקל
	1. מעמד 99; 2. רטוריקה 102; 3. תוכן 108

- 113 ה. יעדיה המופשטים של סלבודקה
 1. הכרה, התפעלות, שאיפה ואחריות 113; 2. 'עמימות חינוכית' 118
 124 ו. בין 'גדלות האדם' הקלאמאית ל'גדלות האדם' הסלבודקאית
 1. קלם: בית מדרש למורי המוסד 124; 2. השפעות מערביות על אנשי
 המוסד 126; 3. סלבודקה כהתפתחות קלאמאית 128

- 133 פרק שלישי: החניכות הסלבודקאית
 134 א. הרב פינקל כמזחנך
 1. מקורות, תיקוף, ובעיות מתודולוגיות 134; 2. 'הנושה הגדול': שיח מוסרי
 לא רשמי בסלבודקה 137; 3. 'תכסיסי החינוך' 144
 152 ב. חברה ומעמד בסלבודקה
 1. מעורבות חברתית: ה'בחירים' 152; 2. גיבוש חברתי וגאוות השתייכות
 157; 3. השכלה בישיבת סלבודקה 160
 164 ג. דיון מסכם
 1. בין סמכות לאוטונומיה – לאופיים של חניכי סלבודקה 164; 2. סלבודקה
 כמבשרת תפיסות חינוך מודרניות 168

- 173 פרק רביעי: בימי מלחמת העולם הראשונה ובעקבותיה
 173 א. נדודי הישיבה בימי מלחמת העולם הראשונה
 180 ב. לדמותן של ישיבות ליטא בין שתי מלחמות העולם
 183 ג. כולל 'בית ישראל'

שער שני: ארץ ישראל

- 191 פרק חמישי: עליית הישיבה לארץ ישראל
 192 א. התסיסה הארצישראלית בישיבות לאחר המלחמה
 197 ב. העלייה לארץ: עמדת הרב אפשטיין
 200 ג. העלייה לארץ: עמדת הרב פינקל
 201 ד. קיץ 1924: פקודת הגיוס ומבצע העלייה
 212 ה. סיכום ביניים: הסיבות לעלייתה של ישיבת סלבודקה
 215 ו. ירושלים, פתח-תקוה או חברון? גאוגרפיה יישובית במבט חינוכי
 222 ז. עליית הישיבה בעיני ממשלת המנדט וההנהגה הציונית

- 226 פרק שישי: ימי חברון
- 226 א. תנופת התחדשות
- 230 ב. מעמד ומוניטין בארץ ישראל
- 233 ג. הרב פינקל וחינוך המוסר בחברון
- 236 ד. מספר התלמידים בחברון: קבוצות נטמעות ו'תלמידי תלמידים'
- 239 ה. כלכלת הישיבה בחברון
- 243 ו. היחסים עם הסביבה היהודית והלא יהודית
- 248 ז. בין סלבודקה הליטאית לסלבודקה החברונית
- 254 ח. חברון: קבע או ארעי?
1. תרפ"ו: ניצני המשבר 256; 2. תרפ"ז: מחלתו ופטירתו של הרב פינקל
259; 3. תרפ"ח: תהיות והיפוש 'תכלית' 264; 4. תרפ"ט: סוף עידן חברון
266
- 269 ט. אסון חברון – תוצאות ושיקום
- 275 י. סיכום תקופת חברון
- 277 פרק שביעי: סלבודקה והיישוב החדש
- 278 א. 'יישוב ישן', 'יישוב חדש' ו'יישוב שלישי' בתודעת העולים החדדים
- 282 ב. ישיבות ליטא מול ישיבות היישוב הישן
- 286 ג. סלבודקה בין ישן לחדש: עמדת ההנהלה
- 293 ד. סלבודקה בין ישן לחדש: עמדת התלמידים
- 296 ה. בין סלבודקה לרב קוק ול'ישיבה המרכזית'
- 303 ו. סלבודקה בתל אביב: 'היכל התלמוד' והפעילות סביבו
- 314 ז. דיון מסכם: המעבר לייצוג ולהסכרה ביישוב החדש
- 321 פרק שמיני: 'ישיבת חברון' בירושלים 1930–1948: בין המשכיות לשינוי
- 321 א. שיקום הישיבה – צעדים ראשונים
- 324 ב. מצבת התלמידים בירושלים
- 326 ג. סוף שנות הארבעים: 'אינטגרציה' בשיאה
- 329 ד. עתידם של בוגרי הישיבה
- 331 ה. מיישיבה לקהילה ול'חברת לומדים'
- 334 ו. המוסר הסלבודקאי בישיבת חברון – המשך ותמורה
- 338 ז. סיכום: קצו של העידן האינטגרטיבי

- 341 פרק תשיעי: הישיבות ביישוב במבט משווה: סלבודקה, נוברדוק, לומז'ה
- 341 א. סלבודקה ולומז'ה: מורשת מול אקלקטיות
- 344 ב. סלבודקה ונוברדוק: מעורבות מול התבדלות
1. עליית ישיבות נוברדוק, 1929–1934; 349; 2. התפוררותה של
נוברדוק 355
- 360 פרק עשירי: סיכום ופרספקטיבה
- 360 א. סלבודקה – בין מסורת למודרנה
- 362 ב. סלבודקה על ציר התפתחותה של תנועת המוסר
- 364 ג. תרומת סלבודקה למחשבת החינוך החרדית
- 367 ד. אחרית דבר
- 371 ביבליוגרפיה
- 389 מפתח כללי

פתח דבר

חיבור זה עוסק באסכולה חינוכית ישיבתית אליטיסטית שצמחה במזרח אירופה והניחה את יסודותיו של עולם הישיבות החרדי-הליטאי בישראל. אסכולה זו יצאה לדרכה מן הישיבה שייסד בליטא הרב נתן צבי פינקל, 'הסבא מסלבודקה', ישיבת 'כנסת ישראל' – סלבודקה. היא הייתה חלוצת 'ישיבות המוסר', ולימים גם חלוצת הישיבות שעלו ארצה בשנות המנדט. מניתוח סיפורה של ישיבה זו ואופייה יסתעף דיון היסטורי-חברתי על אודות הישיבות הליטאיות במחצית הראשונה של המאה העשרים, הן במזרח אירופה הן בארץ ישראל. תקופה זו מתאפיינת בתהפוכות רבות ובאירועים מכריעים בתולדות העם היהודי, שהציבו אתגרים חדשים לישיבה הליטאית ולדרכה החינוכית.

מבחינת חקר תולדות היישוב, החיבור עוסק בפרק נשכח: סיפור העתקתה של ישיבה מסלבודקה-קובנה שבליטא אל ארץ ישראל המנדטורית בשנת 1924. מדובר במאורע יוצא דופן הן בתולדות היישוב בארץ הן בתולדות הישיבות והאורתודוקסיה בכלל, שבו עלה ארצה מוסד חינוכי גבוה עם אנשי צוותו וכמאה וחמישים מתלמידיו. כמוסד בעל מוניטין והשפעה, הניחה ישיבה זו את יסודותיו של עולם הישיבות הארצי-ישראלי, ופרקי החיבור יפרטו את תהליכי התאקלמותה ביישוב ואת דרכי השפעתה בתוכו, כפועל יוצא משיטת החינוך הייחודית שנהגה בה.

במציאות החברתית של היישוב היהודי המנדטורי הייתה ישיבת סלבודקה גורם חדש ומפתיע. עד אז זוהו לומדי התורה עם היישוב הישן, שנתפס כסמל של ניתוק וניווט. הישיבה שעלתה מליטא ייצגה חלופה מרעננת: אליטה תורנית ודעתנית המעוניינת לנהל יחסים תקינים עם 'היישוב החדש'. ואכן, סביב הישיבה התפתחה קהילה בעלת זהות אורתודוקסית ששילבה תורה עם חיי מעשה.

החיבור סוקר את הישיבה מראשית ייסודה בסלבודקה סביב שנת 1882 ועד להתחדשותה בירושלים לאחר מאורעות תרפ"ט. שתי חטיבות לחיבור: הראשונה עוסקת בתקופה הפורמטיבית בליטא ודנה בהיבטים המבניים והחברתיים, החינוכיים והרעיוניים שעליהם התבססה. החטיבה השנייה דנה בעלייתה ובהיקלטותה של הישיבה בארץ ישראל, תוך בדיקת יחסיה עם היישוב הישן והחדש והתייצבותה כמגזר ביניים ייחודי שהניח את היסודות לחברה החרדית הליטאית בישראל.

עליית הקבוצות הישיבתיות לארץ ישראל המנדטורית היא פרק חשוב בתולדות האורתודוקסיה בכלל. מלבד ההשלכות שהיו לכך על דרכו ועל אורחותיו של מוסד הישיבה, הרי שבארץ ישראל הפכה הישיבה הליטאית לדגם מרכזי, שאומץ גם בקרב